
	<p>Списание ЕПОХИ Издание на Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“</p> <p>Journal EPOCHI [EPOCHS] Edition of the Department of History of St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo</p>		<p>Том / Volume XXIII (2015), Книжка / Issue 1</p>
---	---	--	--

СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ В ПИСМЕНИТЕ ИЗВОРИ ПО ВРЕМЕ НА ВАРВАРСКИТЕ НАШЕСТВИЯ ПРЕЗ XI – XII ВЕК

Валентин ПЛЕТНЬОВ

NORTHEASTERN BULGARIA IN THE WRITTEN SOURCES DURING THE BARBARIAN INVASIONS IN 11th – 12th C.

Valentin PLETNYOV

Abstract: During the last decades of the 10th and the beginnings of the 11th the Byzantine idea about elimination of the Bulgarian kingdom has been realized after fifty years war later called Bulgarian epos. The events are described with details in the chronicles of contemporaries like Leo the Deacon, John Skylitzes, George Kedrenos.

After nearly half a millennium, Byzantium was again involved in a long continued fighting with another wave of invading barbarians across the Danube – Pechenegs, Uzi and later Cumans. The territories south of the river, mainly former provinces of Misia and Scythia, merged into the new theme Paristrion, again were subjected to devastation, looting and destruction of the population. The permanent settlement of the Pechenegs between the Danube and Hemus contributed to the inevitable change of the ethnic setting. In the second half of the 11th c. the Empire lost actual control of these lands for nearly half of century. These crucial events for Byzantium are mentioned in writings of authors like John Skylitzes, Kekaumenos, Michael Psellos, Michael Attaleiates and Anna Komnene. Besides from the written sources we have data from various treatises, letters, official documents – imperial novels and charters, taktikons, and a numbers of hagiographuc writings and documents of church administration and vitae. We receive information from the works of some Eastern and Western writers, contemporaries of the events and later compilers. Unfortunately the native sources about these events are only few – Bulgarian apocryphal chronicle and some inscriptions. For these events from the end of the 11th until the beginning of the 13th c. we have numerous and quite full and detailed written sources of contemporaries and later compilers – Byzantine authors Anna Komnene, Nikephoros Bryennios, John Kinnamos, John Zonaras, Michael Glycas, Nicetas Choniates, George Akropolites, Theodore Skutarios and George Pachymeres. We find in the text of the geographer Al-Idrisi many important data on trade, economy, roads, shipping and general situation in the Empire during the 12th c.

Key words: Byzantium, Northeastern Bulgarian lands, 11th – 12th centuries, Pechenegs, Cumans, Uzi.

След завладяването на Видин през 1002 г. и Срем през 1018 г. приключила близо петдесетгодишната война с българската държава, а Византия отново имала за северна граница реката Дунав. Обстановката много напомняла за положението на Империята през VI в. Нейна северна граница отново била реката, където се осъществявал контактът с варварските народи северно от нея. Тя била защитавана от разположените по нея крепости с гарнизони, както и от заварените от българската държава малки каменни крепости по пътищата във вътрешността до Хемус. Отново на север от реката се разполагали войнствени номадски племена, които гледали на Империята като на територия за грабежи и обогатяване. Моментът съвпадал и с поредния етап на придвижване на запад на номадски племена от Централна Азия, всяко от което изтласквало пред себе си вече настанилите се по Северночерноморските степи племена, както това станало с маджарите в края на IX в. От север и североизток прииждали бившите съюзници на Българското царство – печенегите.

Константин Багренородни [ГИБИ, V, с. 212, 213] е посочил, че през средата на X в. печенегите заемали степите северно от Черно море в т. нар. Печенегия (*Πατζίνακία*). Според него *четирите племена на печенегите... се намират от татък река Днепър в областта по̀ на изток и по̀ на север и са обърнати към Узия, Хазария, Алания, Херсон и останалите области... Печенегия отстои от Узия и Хазария на пет дена път, от Алания на шест дена, от Мордия на десет дена, от Русия на един ден, от Туркия на четири дена, от България на половин ден път. Тя е близо до Херсон и по-близо до Босфора. По времето, когато печенегите били изтласкани от своята страна, някои от тях останали там да живеят с казаните узи и досега са между тях. От областите на долното течение на Дунав, срещу Дристра, се простира Печенегия и населената с печенеги земя стига чак до хазарската крепост Саркел... а когато настъпи пролетта, печенегите преминават отвъд Днепър и винаги прекарват лятото тук.* От текста е видно, че печенегите през втората половина на X в. се разполагали на значителни територии по Северното Черноморие, но вече през лятото те се придвижвали на юг, отвъд Днепър, като достигали полетата северно от р. Дунав (срещу Дристра).

Писателите от XI в. като Михаил Аталиат, Йоан Скилица и по-късно Ана Комнина вече определят нови територии, обитавани от печенегите (*πατζίνακίται, πατζίνακοί*), които били изтласквани от следващите ги от изток племена (узите) и се придвижвали постепенно на запад, като се превърнали в непосредствена заплаха за териториите на Византия. Те вече заемали *цялата област, която Истър отделя от империята и... равнината отвъд Истър от Бористен (Днепър) до Панония, бидейки номади.* Според живелия по същото време Михаил Псел [ГИБИ, VI, с. 111, 119] печенегите населявали... *цялата земя, която Истърът отделя от империята на ромеите, но внезапно напуснаха земите си и се преселиха в нашата. Причината, за да я напуснат, станаха гетите (т.е. узите), техен съседен народ, които ги нападаха и ограбваха... Така целият им народ се изсипа в нашите предели.* Натискът на узите, които следвали печенегите от изток, бил другата основна причина те да минават Дунава. Михаил Псел е посочил, че печенегите обитавали цялата област, която Истър отделя от империята на ромеите, както и начинът им на водене на война, който затруднявал византийските стратегии. Според него *с тези люде по-мъчно се води война, отколкото с другите народи, и по-трудно се побеждават... Те не се обличат с ризници, нито носят наколенници, нито предпазват главите си с някакви шлемове. В ръцете си не държат щитове... Те дори и меч не препасват, а държат само копие... Те не се разделят на отряди, нито се ръководят в сражение от някаква наука... не побиват стан и не знаят да се заобиколят с изкоп... Всички люде от този народ са страшни и прикрити, не устояват на клетвите. Поради това те твърде лесно се споразумяват и ако трябва да воюват, веднага нарушават тези договори.* Според „Кратка история” на Йоан Скилица [ГИБИ, VI, с. 318] авторът от XI в., който бил един от преките свидетели на продължителните печенежки войни и нашествия, *печенежският народ е скитски, от така наречените царски скити. Той е голям и многолюден и никой скитски народ не може да му се противопостави. Дели се на 13 рода... Те обитават равнините отвъд Истър, които се простират от река Бористен (Днепър) до Панония, като номади и винаги водят чергарски живот.*

Ясно е, че печенегите в началото на XI в. трайно се настанили северно от Дунава, като заели цялата Влашка долина до Панония и заплашвали границата на Византия. Ако съдим по сведението на Скилица за преговорите на император Йоан Цимиски с печенегите по време на обсадата на Дръстър, вероятно те нападали близките до устието на Дунав земи и по времето на цар Петър (... ако искат да им бъдат приятели и съюзници и да не преминават Истър и опустошават България) [ГИБИ, VI, с. 280], за това обаче сигурни данни нямаме, но пък е известно, че печенегите са били съюзници на цар Симеон във войната срещу маджарите в края на IX в. Вероятно поради това през 914 г., въпреки че взели дарове от управителя на Херсонес Йоан Вогас и сключили договор, те не нападнали България. Вероятно защото са съюзници на българите, печенегите взели участие и в похода към Константинопол на княз Светослав през есента на 970 г. (*споразумели се с вече поробените българи, освен това взели за съюзници печенегите и живеещите на запад в Панония турки*). Може би по тази причина управителят на Перник Кракра и цар Иван Владислав (1015 – 1018) привлекли печенегите за съюзници

през 1017 г. По този повод стратегът на Доростол Цицикий написал писмо на император Василий II, споменато от Скилица: *Императорът... стигнал до Кастория, опитал се да превземе крепостта, но разбрал, че е непревземаема, и се върнал. Защото той получил и писмо от доростолския стратег Цицикий, син на патриция Тевдет Ивериеца* (който му съобщавал), *че Кракра бил събрал твърде многобройна войска и се съединил с Иван: те били привлекли и печенегите и възнамерявали да нападнат ромеите.* [цит. по: **Божилков, Ив.**, 2004, с. 93; **П. Петров, В. Гюзелев.** 1978, с. 271]. Трябва обаче да се има предвид фактът, че първоначално, след настаняването си северно от Дунав, печенегите, подобно на славяните преди шест века, не проявявали интерес към трайно усядане на юг от реката. Основната им цел, отбелязана и от хронистите, била извършването на бързи набези за снабдяване с плячка, съпроводено с разрушения на малки крепости и неукрепени селища. Промяна щяла да настъпи едва в средата на XI век.

Според Йоан Скилица [**ГИБИ**, VI, с. 298] при управлението на император Константин VIII (1025 – 1028) печенегите за пръв път нахлули на юг от Дунава. Скилица пише: *През същата година* (т.е. 1026 г.) *и печенегите извършили нападение в България и избии и пленили извънредно много народ, а също и стратегии и тагмархи. Затова император Константин назначил Диоген, архонт на Сирмиум, за дук на България. Той влязъл много пъти в бой с тях, когато били пръснати, обърнал ги в бягство, принудил ги да преминат Истър и да мируват.* Същото споменава в своята „История” и по-късният хронист Йоан Зонара (XII в.): *...Печенегите, които по-рано наричахме скити, като преминали Истър, немалко опустошавали българската земя* (през 1026 г.). *Но Константин Диоген, владетелят на Сирмий, който бил наречен и дук на България, излязъл срещу тях, разбил ги и ги накарал да мируват, като се върнат оттатък Истър.* [**ГИБИ**, VII, с. 190]. Трудно е да се установи все пак дали тази „българска земя” обхващала териториите северно от Хемус, или се отнася до темата България, т.е. западните територии на Българското царство, което е по-вероятно. Не е уточнено и къде печенегите са преминали Дунав, но вероятно това е станало на запад, защото начело на византийските войски застанал архонтът на Сирмиум (дн. Срем) и дук на тема България Константин Диоген. След поредица от сражения той успял да ги разбие и ги принудил да се завърнат отново отвъд реката. Това първо нахлуване на печенегите явно не засегнало североизточните части на Империята.

Макар че в изворите се споменава, че печенегите били умиротворени и византийските писатели няколко години не споменавали за тях, за началото на 30-те години на XI в. Йоан Скилица и Йоан Зонара отбелязват, че след няколкогодишно затишие по неизвестни причини печенегите се активирали и започнали продължителни, системни нападения над византийските територии. Тези нападения и последвалите разрушения са в основата на разказите на византийските хронисти, отново без да е съвсем ясно къде печенегите минавали Дунав и коя част на днешна Северна България нападали. Първото голямо тяхно нападение станало през юли 1032 г. Йоан Скилица [**ГИБИ**, VI, с. 299, 300, 312] съобщава, че те опустошили Мизия, без да уточнява коя част, но пък използва по-обхватните изрази *цяла Мизия и мизийските области*, която станала плячка на печенегите, които убивали поголовно. Той пише: *Докато императорът бил там* (Роман Аргир през 1032 г. бил в Сирия – В. П.) *...на 28 юли, събота, във втория час на нощта една звезда паднала от юг на север... Не след дълго било съобщено за нещастията, които връхлетели ромейската земя, а именно, че арабите опустошили Месопотамия до Мителина, печенегите преминали Истър и опустошили Мизия... Тогава била превзета Мира* (там били мощите на св. Николай) *от агаряните, а мизийските области станали плячка на печенегите... Печенегите често преминавали Истъра и правели големи злини в ромейските области, убивайки поголовно всички пленници.* Същото според хрониста се случило и през есента на 1034 г., когато *печенегите преминали Истър и опустошили цяла Мизия чак до Солун.* През следващите две години нападенията продължили: *...понеже настъпил неописуем мраз и Истър замръзнал* (през зимата на 1035 г.), *печенегите го преминали и причинили немалки вреди в Мизия и Тракия, чак до Македония...; През пролетта на 6544 г., 4-ти индикт* (т.е. 1036 г.), *печенегите извършили три нападения срещу ромеите, като унищожили всичко по пътя си, избивали поголовно всички заловени хора и подлагали пленниците на неизказани мъчения.* Първото голямо печенежко нападение през 1032 г. било свързано с предзнаменование – преминалата комета е отбелязана и от писалия през XII в. Михаил Глика [**ГИБИ**, X, с. 117]: *...По онова време* (т.е. 1032 г.) *във втория час на нощта преминала от юг на север звезда, която осветила цялата земя.*

Тогава след малко станало известно за сполетялото ромейската империя нещастие – арабите оплячкосали Месопотамия чак до Митилина, а печенезите преминали Истър и опустошили Мизия.

И така, за четири години според разказите на Скилица и следващите го Йоан Зонара [ГИБИ, VII, с. 191] и Михаил Глика били извършени седем тежки нападения, при които пострадали редица селища и крепости в източните части на византийските територии северно от Стара планина. Все още хронистите не споменавали за тема Паристрион, а за географското название Мизия или мизийските области, но пък споменавали темите Тракия, България и Македония. Ясно е, че печенегите преминавали често реката, направили *много злини в Мизия; опустошавали Мизия та чак до Солун; печенегите нападали Мизия, Тракия и Македония*. Последните две провинции са ясни, но използваното географско понятие, или името на старите провинции с името Мизия, е много общо. От изворите е трудно е да се посочи откъде печенегите преминавали Дунава и кои части на Мизия пострадали най-много. Това би трябвало да става през източните или централни части на Мизия, защото били разграбвани предимно източните провинции, южно от Хемус. Като се има обаче предвид, че нападенията през следващите десетилетия ставали близо до Доростол и по долното течение на Дунава, предполагам, че нападенията през 30-те години на XI в. също са ставали и в този район, макар че явно било обхванато протежението на реката. Вероятно поради това Скилица използвал израза „мизийските области”, тоест всички райони на старите провинции с името Мизия. Ако се привлекат на помощ данните от археологическите проучвания, които се налага да спомена, се потвърждават сведенията на хронистите. Установено, е че стотиците селища и близо тридесетте стари български крепости в обширната територия между река Русенски Лом и Черноморието са били разрушени и изоставени именно при тези нападения. Според местонамирането на някои монетни съкровища, открити в района, последното печенежко нападение през 1036 г., по-специално на източните части на Мизия, вероятно е станало от юг, през проходите на Зигос (Стара планина), когато печенегите се връщали от опустошените теми Тракия и Македония (днешна Източна Тракия). Това нападение се оказало фатално за селищата и населението в днешна Добруджа и по Черноморието [Лазаренко, И. 2007, с. 198 – 206].

При тези нападения стотиците селища и крепости по пътищата към брега на Дунав и Дръстър, както и селата, разположени по реките, спускащи се на север, били разрушени. Изоставени били и десетките манастири по скалистите брегове на реките и суходолията в Североизточна България. Археологическите данни, с които разполагаме, показват, че през периода 1032 – 1036 г. всички крепости, подобни на тези при селата Скала, Руйно, Средище, Окорш и Цар Асен във вътрешността на днешна Добруджа, са били изоставени и оцелелите им обитатели се преместили вероятно в по-защитените места в Предбалкана или по-скоро се установили в запазените по-големи крепости с гарнизони по брега на Дунав [Атанасов, Г. 2009, с. 13]. Археологическите данни за ранносредновековните селища в района на Варна – Девня и на север по черноморския бряг сигурно показват, че те в голямата си част са унищожени и изоставени дори преди началото на XI в., по време на византийското покоряване на североизточните части на Първото българско царство през 971 и 1000 г. В многобройните селища в Девненската низина, по течението на Провадийска река и Варненското езеро не се откриват материали след края на X в. Изключение за района е селището върху част от територията на античния Одесос. Животът в тези територии, особено във вътрешността на днешна Добруджа, ще се възстанови едва през XVI в. Установено е по монетни находки и други археологически материали, че животът продължил само в някои големи крепости и селища по река Дунав и по Черноморието като Тутракан, Ветрен, Дръстър, Малък Преславец, Капидава, Черна вода, Хърсово, Диногечия, Исакча, Килия, Енисала, Мангалия, Констанца, Калиакра, Балчик, Каварна и Варна [Плетньов, В. 2008, с. 143 – 181]¹. Неслучайно след тези ужасяващи нападения на печенегите византийските автори вече не споменавали за селища или крепости във вътрешността на днешна Добруджа. Нито един, и нито дума за наличие на живот във вътрешността на тази степна зона на Българския североизток. Неслучайно в текста на „География” на Ал-Идриси [Петров, П., В. Гюзелев, 1978, с. 432] от средата на XII в. територията между Дръстър и Преславица, на четири дни път, е описана като степ:... *От Дристра през степта до град Бересклафиса (Преславица) на изток има четири дни. Последният град е разположен на една река близо до Хавуза.*

¹ Цялостен поглед върху археологията и развитието на градовете и селищата по Дунава и в Добруджа вж. у Атанасов, Г. 1992, с. 20 – 30.

Печенежките нашествия продължили четири години с особено силен интензитет, но внезапно прекъснали през 1036 г. Вероятно причината за това е, че по това време големият печенежки поход срещу Киев завършил с пълен разгром от варягите и славяните, предвождани от княз Ярослав. Вероятно преди похода им към Киев с Империята било сключено и някакво споразумение (договор), защото покъсно, според Скилица, печенежкият вожд Тирах припомнил на император Константин IX Мономах (1042 – 1054), *че не би трябвало да приема на своя територия един от печенежките вождове Каген, защото имало договор с печенежкия народ.*

Според изворите конфликтът между двамата печенежки предводители избухнал през 1048 г. и отново се отразил с тежки последици за териториите на Византия между Дунава и Стара планина. При вълната от нападения през 1048 г. печенегите на Каген и следващите го до към 1053 г. вече се установили трайно в източните части на вече съществуващата тема Паристрион, вероятно на територията на т. нар. Стохълмие, за което се приема, че включва част от днешна Добруджа. Трябва да се уточни обаче, че данните, с които разполагаме, показват, че те заели предимно крайбрежието на Дунав и отчасти Черноморието. Тогава, според намерените находки и данните от монетната циркулация, броят на унищожените и изоставени селища и крепости нараснал още повече. [Атанасов, Г. 2009, с. 17; Дончева-Петкова, Л. 2002, с. 66]. Едновременно с това обаче, както ще видим по-нататък, печенегите постепенно се настанили в големи и по-малки крепости по Дунава като Дръстър, Пъкююл луй Соаре, Ветрен, Тутракан, Попина-калето, Капидава, Тулча, Исакача, Диногечия, Троезмис (Атанасов, Г. 1992, с. 25). Там са открити специфичните печенежки керамични съдове, метални накити, коланни апликации, несъмнено свързани с печенежкия бит. За тяхното постепенно усядане са разказали и византийските автори, съвременници на събитията.

Йоан Скилица представя подробно междуособиците сред печенегите и пише: *... вожд на този народ по това време бил Тирах, син на Килтен... При скитите имало и друг човек на име Каген, син на Валцар... който произхождал от незначителен и почти неизвестен род, но бил извънредно способен във военното дело и военното изкуство. И когато узите (те са хунски народ) често нападали печенегите, той ги обръщал в бягство... Като събрал войски той (Каген – В. П.) излязъл с два рода срещу Тирах, който имал единадесет рода на своя страна... той му се противопоставял няколко часа, но все пак, надвит от множеството, бил обърнат в бягство... И докато бродел из мочурищата (вероятно при устието на Дунав – В. П.) и търсел спасение, той разбрал, че за него и за хората му има само едно спасение – да избяга при императора на ромеите (т.е. при Константин Мономах). Затова дошъл в Доростол... оградил се с хората си (те били около 20 000) на едно островче на реката и пратил известие на местния управител Михаил... Обещал още, ако бъде приет, да допринесе голяма полза за работите на императора... той обещал да приеме светото кръщение... бил издигнат в сан патриций и получил три крепости от тези, които се намирили по бреговете на Истър, както и много стади земя и изобщо бил причислен към приятелите и съюзниците на ромеите... Изпратен бил един благочестив монах на име Евтимий, който извършил обряда на светото кръщение край река Истър и всички приобщил към светото кръщение [ГИБИ, VI, с. 318]. Видно е, че част от печенегите приели християнството и за пръв път се установили трайно в пределите на Византия, в старите български територии северно от Хемус. Дори им били предоставени вероятно изоставени крепости по поречието на Дунав. Това събитие според Михаил Псел станало на празника на светите апостоли Петър и Павел, описано в едно писмо... от името на император Мономах до новопокръстения... За деня на тържеството е определен неделният ден след празника на първоапостолите (т.е. Петър и Павел на 29 юни 1048 г.) [ГИБИ, VI, с. 111]. Новопокръстените печенеги обаче, като съюзници на Империята, не само отбранявали южния бряг от своите сънародници, но почувствали подкрепата на императора, нападали териториите северно от Дунав (Той преминавал Истър кога с хиляда, кога с две хиляди души, кога с повече или по-малко, нападал ненадейно Тираховите печенеги и им нанасял много големи щети и поражения: той избивал срещнатите мъже, а жените и децата вземал като роби и ги продавал на ромеите). Именно това разгневило вожда Тирах, който припомнил на императора за вече сключения дванадесет години преди това договор и го заплашил с война. Императорът предприел действия по укрепване на границата и дори изпратил флот от 100 триери да охраняват реката и да възпрепятстват преминаването на печенегите. За тези събития пише и Кекавмен, който дава добра преценка за ситуацията в района и състоянието на византийските сили, отбраняващи границата. Вероятно*

те били организирани като акритска тема от военачалници в крепостите, които командвали въоръжени стратиоти, местни, ромей или чужденци, приемани на служба поради ограничените византийски сили. Нещо, което се случвало и с източните погранични теми на Империята [Тъпкова-Заимова, В. 1973, с. 26]. Във връзка с нахлуването на Каген и настаняването на печенегите по Дунава, Кекавмен [цит. по: Тъпкова-Заимова, В. 1973, с. 26, бел. 11] пише: *...Наистина печенегите нахлуха по тоя начин в Романия и аз зная – както и всички знаят – колко страдания и скърби причиниха те. И защо се случват обикновено такива неща? Зная, че това става в повечето случаи поради неопитността на акритите. Защото, ако те са лишени от военачалническо знание и мъдрост и ако, без да се съобразяват какво може да произлезе от това или онова, неумело ръководят работите и съобщават и казват на императора което им е изгодно, случват се само такива неща, но и други – още по-лоши.*

През декември 1048 г. обаче река Дунав замръзнала и според Скилица била преминалата от печенегите на Тирах, на брой осемстотин хиляди души, бройка твърде голяма, но показваща масовото нахлуване на печенегите. След това Тирах *опустошавал и унищожавал, каквото му попаднало... А те, като преминали реката, намерили голямо изобилие от добитък, вино и питиета, приготвени с мед, за които никога не били чували. Понеже те употребявали ненаситно тези неща, хванала ги стомашна болест и всеки ден измирало неизброимо множество... Каген решил, че е дошъл удобен момент да нападне враговете... А те, уплашени от бързото нападение и страхувайки се от сражението, хвърлили оръжие и сам Тирах се предал... Каген предложил и настоявал всички да бъдат избити поголовно... но ромейските военачалници не одобрили това предложение... Управителят на България Василий Монах взел и заселил хилядите печенеги из полетата на Сердика, Ниш и Евзелел (Овче поле) като ги разпръснал всичките и им отнел всякакво оръжие... А Тирах и неговите сто и четиридесет души били отведени при императора, който ги приел любезно, покръстил ги, издигнал ги във високи чинове и ги оставил да живеят безгрижно [ГИБИ, VI, с. 111]. Независимо от това, че цифрата от осемстотин хиляди души вероятно е силно завишена, е несъмнено, че огромно множество печенеги нахлули в Империята. Войната обхванала темите Паристрион и на юг България, Македония и Тракия. За нея споменава по сходен начин и Йоан Зонара [ГИБИ, VII, с. 197]: *... А племето на печенегите отново потеглило срещу европейските области на империята. Това племе е скитско, то е многолюдно и живее отвъд Истъра. Негов предводител бил Тирах... Но с любовта на народа се ползвал един друг човек, на име Каген... Тирах го дебнел и търсел случай да го унищожи. А той, като узнал това, привлякъл на своя страна две колена, а те били тринадесет, преминал с тях Истъра и дошъл в ромейските предели (през 1048 г.)... Това било известно на Мономах... И Каген пристигнал в столицата, явил се при императора, приел спасителното кръщение и бил почетен със сан патриций... Той убедил и скитите, които били с него, да получат светото кръщение. Понеже пребивавал в прииствърските области, той внезапно преминавал реката и поразявал хората на Тирах. Тогава Тирах, като изпратил пратеници при императора, обвинил го, че е приел онзи, който се е отцепил от племето, и ако не попречи на беглеца да оцелява племето, ще настрои цялото племе неприятелски към себе си... понеже било зима (през 1048 – 1049 г.) и река Истър била скована в лед... той преминал пеша реката с цялото племе, навлязъл в ромейската земя и опустошил всичко по пътя си.**

Скилица съобщава, че скоро конфликтът бил възобновен след неуспешния опит част от печенегите на Тирах, които вече били съюзници на Византия, да бъдат изпратени в източните части на Мала Азия срещу селджуките. Тогава петнадесет хиляди печенежки конници отказали да се сражават и се върнали назад. Според Михаил Аталиат [ГИБИ, VI, с. 319, с. 166] те били *начело с четирима военачалници от пребиваващите в Константинопол печенеги, а именно Сулца, Селте, Караман и Каталим... След като преминали, те с усилен ход могли да стигнат при своите хора при Триадица без никой да посмее да им се противопостави. Като се съединили с печенегите в Триадица, те пратили известие и на които живеели в други места. Цялото множество се разположило на лагер в крайдунавската равнина около реката, наречена Осъм... а по-късно разгледали равнината, която се простирала между тази планина и Истър чак до морето, намерили една местност, покрита с гори и дъбрави, всякакви гъсталаци, води и пасища (мест-*

ното население нарича тази местност Стохълмие). Те се настанили в нея и започнали да нападат от там... Когато се събрали заедно и имали достатъчно оръжие, те преминали Хемус, разположили лагера край Авли и започнали да грабят и плякосват... началникът на Запада Константин Арианит тръгнал срещу тях... при крепостта, наречена Диампол... бил победен. Преди това Селте се установил на лагер при Ловеч, но бил прогонен от Арианит, който го преследвал с македонските войски (т.е. от тема Македония) [Петров, П., В. Гюзелев, 1978, Т. 1. с. 374]. Печенегите се настанили на територията на темата Паристрион „чак до морето”, в местността Стохълмие, където все още имало местно население. Това се потвърждава и с данните от археологията – в някои проучени селища се откриват жилища със специфични битови предмети, амулети, апликации, както и некрополи с характерен погребален обред и съответните гробни дарове. Печенежки материали се откриват в изоставени български селища или действащи градове по Дунав – Диногечия, Капидава, Пъкуюл луй Соаре, Дръстър, Ветрен, по Черноморието – Одърци, Калиакра, Балчик, Варна [Дончева-Петкова, Л. 2002, с. 67 – 70]. Местността Стохълмие явно била разположена в района на днешните Лудогорие и Добруджа, наричана по късно в Българската апокрифна летопис също „сто могили”. Оттам печенегите нападали и грабели из Тракия, но военните действия се пренесли северно от Хемус.

През 1049 г. се стигнало до похода на ректора Никифор в Североизточна България. Според Йоан Скилица [ГИБИ, VI, с. 319 – 320] той ... преминал Хемус с войските си през така наречената Сидера и излязъл срещу печенегите. Като стигнал, той разположил лагера си в една местност, наречена Диакене, недалеч от Стохълмието. Като построил здраво укрепление, той възнамерявал на другия ден да остави там обоза и излишните войскове части и да излезе сам с леко въоръжение срещу противниците. Впоследствие византийската войска била разгромена. Споменатата от Скилица „местност Диакене” е трудна за локализиране и предизвиква доста спорни коментари [Георгиев, П. 2002, с. 213]. Приема се, че името „Диакене” е произлязло от гръцкото διά-κενος = „празен в средата” и отразявало облика на средновековното селище и крепостта над Марцианопол, т.е. стоящи сред изоставения в края на VI в. стар град. Твърди се обаче, че разказът на Скилица е „свидетелство за възстановяването на оцелелите стари укрепления” на Марцианопол, въпреки че в този извор ясно е посочено, че е било построено „здраво укрепление”. В подкрепа на това мнение се ползва написаното сто години по-късно от арабския географ Ал-Идриси сведение за град Армукастру/ Армукастуру. Според Идриси той бил разположен на 3 мили от реката Дану или на два дни път от Дисина (Дичина, Мачин)². За него ще стане дума по-нататък, а тук само ще отбележа, че Ал-Идриси [Недков, Б. 1960, с. 79 – 80, 99 – 101] много точно на два пъти споменава, че Армукастру е на 25 мили (често срещано в текста разстояние, особено по Черно море, отговарящо на един ден преход) северно от Варна (Барнас). Този град бил в подножието на една планина, която се надвесвала над морето, и бил на един ден път от град Варна. Според П. Георгиев обаче Армукастру е едно от поредните названия на „средновековния център над Марцианопол”, но според по-удобното четене на текста по В. Томашек (Ερημωκόαστρο = „запустялата крепост”, локализирана от него също при Енисала). За доказателство е посочена една от картите към текста на Ал-Идриси на западния бряг на Черно море, като се твърди, че на нея е отбелязан градът Еримокастро, нанесен на картата при характерната извивка на Провадийска река [Георгиев, П. 2002, с. 213 – 214].

Там всъщност изобщо не става дума за тази река. На картата името на реката е много точно отбелязано – *нахр Данууа* (река Дунав), при чието устие е поставено Армукастуру, отговарящо и на мястото на античния Алмарис (Енисала). Това се приема и от повечето изследователи, които, дори и да са го локализирали на други места, той винаги е бил близо до Дунав³. Освен това вече посочих, че Ал-Идриси е описал пътя на запад от Варна. Пише, че *Батерни* (Петрич, над с. Разделна – В. П.) е на 25 мили на запад, а оттам до *Бурфанту* има още 30 мили. Никъде не споменава, че пътят преминава през Армукастру/Еримукастру. Другата река, отбелязана на същата карта на Ал-Идриси, явно е Камчия,

² Според Ст. Кендерова и Б. Бешевлиев в случая става дума за Енисала [вж.: Кендерова, Ст., Б. Бешевлиев. 1990, с. 90 – 91].

³ Проблемът с крепостта Армукастру е разгледан подробно от Иван Сотиров. Той обаче прави опит да идентифицира Армукастру с крепостта Краinea, северно от Варна, която се определя за столица на Добруджанското княжество – Карвуна. Вж. Сотиров, Ив. 1997, с. 106 – 108.

защото близо до нейното устие (южно) е отбелязана крепостта *Айман* (т.е. Емона) [Кендерова, Ст., Б. Бешевлиев, 1990, с. 90 – 91, приложение 20]. Освен това се приема, че „селищният център, своеобразен градски организъм” в Девненската долина най-вероятно е носил и името Деониана (Δεονίανα), а много по-късно от него е произлязло и съвременното име на града Девня [Георгиев, П. 2007, с. 27]. Ще припомним, че е невъзможно Марцианопол и Деониана да са имена на един и същ град, колкото и близко до Диавена/Диакене да е последното име. Крепостта *Деониана* е спомената в съчинение на Прокопий Кесарийски в частта за *Мизия, край реката Истър*. [ГИБИ, II, с. 177 – 178] В следващия списък сред крепостите, възстановени от император Юстиниан I във *вътрешността*, е отбелязан *Марцианопол*. Следователно, Марцианопол и Деониана не могат да са идентични. Неприемлива е и идеята, че името Дану (Дунав) в текста на Ал-Идриси е произлязло от ираноезичното „danu“ – „река“, но „информаторите на арабския географ са имали предвид вливащата се в Девненското езеро Провадийска река, отстояща на 5 – 6 мили от Марцианопол (= Еримокастро)”. Тъй като притокът на Провадийска река – Девненска река, през античността носел името Потамос, било правдоподобно да очакваме, че новите заселници прабългарите и северите, са калкирали гръцкото име с иранското Варна. В крайна сметка се прави заключението, че Βάρνας като селищно название със значението на „велик“ обозначавало главната укрепена територия на българската държава, както и разположения над Марцианопол „град от лагерен тип”. „Варна“ се превръща едновременно в хидроним и ойконим⁴.

Но да се върнем към изворите от XI в. Въпреки обещанията за покорство и приемането на християнството през 1048 г., още през следващите години печенегите предприемали непрекъснати нападения на юг от Стара планина. Йоан Скилица пише: ... *а печенегите, които така лесно отблъснали нападната ги войска, започнали оттогава безнаказано да грабят ромейската земя... те правели набези безогледно, а по-рядко – през 4-тия и 5-ия индикт* (т.е. 1051 и 1052 г.) [ГИБИ, VI, с. 319 – 320]. Според хрониста нападенията се осъществявали отново по пътя от споменатата в извора местност Диакене през прохода Сидера към крепостите Авли и Голое, разположени южно от Хемус.

През 1053 г. последвал разгромът на голяма византийска армия в района на Велики Преслав, след което бил сключен поредният нетраен мир, пак с вождя Тирах. Скилица е записал: ... *Понеже императорът искал да отблъсне окончателно печенегите, той събрал войски откъдето могъл... и ги поверил на Михаил Аколут. Заповядал на синкел Василий да вземе българските войски и двамата да тръгнат срещу печенегите... Щом научили това, печенегите направили вал при Велики Преслав и го укрепили с дълбок ров и с колове, когато дошли ромеите те се затворили вътре в укрепението и били обсадени... Тирах, който, щом разбра, че те искат да бягат, извел от вала колкото може войска и я пратил в проходите, през които ромеите щели да минат. Ромеите претърпели страшно поражение: едни били избивани от идващите отзад, а други били хващани и унищожавани от тези, които предварително били заели теснините... печенегите проводили пратеници до императора, за да искат мир. Той приел пратеничеството и сключил с тях тридесетгодишен мир*. [ГИБИ, VI, с. 319 – 320]. Този договорен тридесетгодишен мир обаче продължил едва до 1059 г., когато печенегите от заетите територии в източната част на тема Паристрион отново започнали нападения на юг от Хемус. Тогава император Исак I Комнин (1057 – 1059) успял за кратко да ги усмири. Според Михаил Аталиат [ГИБИ, VI, с. 174] и по-подробния Йоан Скилица [ГИБИ VI, с. 329 – 330], след като се справил с нахлуванията на унгарците в западните провинции, императорът се насочил срещу печенегите, които побързали да обещаят да спрат нападенията в Тракия. Отказал единствено вождът на едно от племената – известният Селте (участвал преди това в похода в Мала Азия), който бил разгромен някъде при Дунава. Скилица разказва: *Императорът скрепил с договор мира (с маджарите) и продължил похода срещу иноплеменниците, именно скитите. И понеже те били разделени на отделни княжества, вождовете на всички тях дошли при него и като се задължавали да спазват думата си, освободили се от всякакъв страх*.

⁴ Георгиев, П. 2002, с. 219; Георгиев, П. 2007, с. 25. Във втората статия е направено предположението, че „съвременното название Девня има, изглежда, връзка с Деониана у Прокопий Кесарийски” (с. 27). Вече имах възможност да опровергая неверността на подобна теза. Марцианопол, и по-късно Девня, не могат да носят това име, защото Прокопий споменава и двете крепости в един и същ текст. Деониана не може да бъде идентична с Марцианопол.

Единствено този, който бродел край бреговете на Истър и бил намерил убежище на една стръмна скала (името на варварина било Селте), не пожелал да подаде ръка на императора, а се държал надменно с него и излязъл в равнината да се срази с него... но бил напълно разгромен. А императорът, след като го победил и напълно унищожил, върнал се и разположил лагера си в Ловеч. Този епизод от печенежките войни и опита на Византия за тяхното усмиряване, накратко е споменат и от Ана Комнина: ... *Вождовете на даките (маджарите) не искали да съблюдават договора, който имали отдавна с ромеите, но вероломно го нарушили (през 1059 г.). Когато това станало известно на савроматите (печенегите), които били наричани мизийци от древните, и те не пожелали да мируват в своите граници (дотогава те населявали земите, които Истър отделя от Ромейската империя), но като се вдигнали всички, прехвърлили се в нашата земя. Причината за тяхното преселване била непримиримата вражда против тях от страна на гетите (узите), които били съседни на даките и грабели савроматите. Затова, като издебнали момента, когато Истър замръзнал, те минали по него като по суша... и опустошавали страшно околните градове и земи... Исак отишъл там, където били на лагер, разрушил палатките им и, откарвайки намерената плячка, се върнал като победител... когато се намирал в околността на Ловиц [ГИБИ, VIII, с. 38].* Много накратко това важно за Империята събитие, всъщност последният успешен военен поход срещу печенегите, е отбелязано и от Михаил Глика: ...*След това се раздвижили унгарците (през 1059 г.). Срещу тях се отправил императорът (Исак I Комнин) и всички сключили договор, но една печенежка част отказала да се съгласи, поради което била напълно унищожена. Императорът се бил разположил на стан под Ловеч. [ГИБИ, X, с. 120].* Тази дълга война след 1048 г. довела до поредното разрушаване на селища, избиването на местното население и обезлюдяването на големи територии. Според монетни находки по това време прекъснал животът в крепостите и селищата при Капидава, Истрия, Тулча, Калиакра и др.

Няколко години след поредното „усмиряване” на печенегите северно от Дунав се появили нови нашественици, отново тюрки, които преди това притискали печенегите от североизток по Северно-черноморските степи. Византийските автори от епохата ги наричали *Ούζοι* – узи. Сведенията за това племе са малко, а и интересът на византийските историци към тях бил слаб, поради отдалечеността от империята на териториите, които обитавали. Знаели, че те живеели на изток от печенегите и постоянно воювали с тях. Според Йоан Скилица: ... *Към петия индикт, когато на запад земите край Истър били управлявани от магистър Василий Апокап и от магистър Никифор Вотаниат, узите, които също са скитско племе и са по-благородни и по-многобройни от печенегите, масово преминали Истър с покъщината си на дълги кораби, на едноръвки и мехове. Те победили с изненада войниците, които пречели на преминаването им, а именно българи, ромеи и други, които били с тях... Те изпълнили цялата Дунавска равнина. Наистина, както твърдели очевидците, този народ наброявал до 600 000 мъже, подготвени да носят оръжие и годни за бой... [ГИБИ, VI, с. 331; Петров, П., В. Гюзелев, 1978, Т. 1, с. 375].* Михаил Аталиат [ГИБИ, VI, с. 174] също отбелязва, че през есента на 1064 г. ... *когато настъпил третият индикт (тук има разлика в годините) и началник на градовете край Истър бил Апокап, както и прочутият магистър Никифор Вотаниат, народът на узите целокупно и с всичката си покънина преминал Истър с дълги лодки, едноръвки и мехове. Те надвили българите и останалите войници... така изпълнили цялото тамошно пространство. Този народ наброявал около шестстотин хиляди души. А една немного малка част се вдигнала бързо, пребродила и опустошила целия Илирик до Солун и до самата Елада. Когато отивали към своя лагер, изненадала ги много тежка зима... и окаяно се върнали в стана. А императорът (Константин X Дука – В. П) научил за тази орда... им изпратил много дарове. Той извикал неколцина и ги удостоил с почести... Когато императорът се бил приготвил... някои бързоходци от изпратените при Истъра се завърнали и известили за пълната гибел на този народ... А от онези скити, които преминали на другия бряг на Истъра, повечето загинали от неумолим глад... Така не след дълго те напълно изчезнали... А онези, които отишли при императора, получили държавни земи в Македонската област и станали привърженици на ромеите и техни съюзници от тогава и досега, както впрочем и някои от печенегите. За тази „победа” на Византия по-лаконичен е Михаил Псел [ГИБИ, VI, с. 122]: ... А когато западните мизи (т.е. печенегите) и трибали (узите) се споразумяха помежду си и*

образуваха съюз и голяма беда надвисна над ромейската държава (Исак Комнин умира през 1059 г. и посочва за наследник Константин X Дука (1059 – 1067). Императорът, като събра малка войска, той се отправи срещу тях и бог направи чудо... варварите обърнаха гръб и се пръснаха на различни страни.

Вероятно броят на новите нашественици бил силно преувеличен, но при нашествието узите били посрещнати от обединените войски на темите Паристрион и България, предвождани от бъдещия император Никифор Вотаниат, които в сражението претърпели катастрофален разгром. В армията обаче, видно от изворите, участвали всички живеещи в споменатите теми – и българи, и ромеи, както и „други” (явно печенегите), т.е. всички, които биха могли да бъдат засегнати от нашествието. След разбиването на сборната византийска армия за узите нямало пречки и те се отдали на грабежи, като някои от техните отряди достигнали до Солун и Елада, а други – на изток, до темите Тракия и Македония. Византия се отгървала от тези поредни нашественици единствено поради настъпилния глад и вероятно чумна епидемия, които ги принудили да избягат отвъд Дунав. Точно за чумата като спасител от ужасното нашествие пише и Йоан Зонара [ГИБИ, VII, с. 201] : ... *Когато племето на узите преминало целокупно Истър, началници на придунавските градове (става дума за Никифор Вотаниат и Василий Апокап) се опитали да преградят пътя им, обаче не успели. Варварите, като завързали сражение с тях, разбили войските им и отвели в плен двамата... после преминали Дунава и изпълнила цялата страна... както казват тия, които можели да носят оръжие, били на брой около шестстотин хиляди души... те плякосвали Македония и стигнали чак до Елада... в това време било съобщено за нещастията, което сполетяло това племе. Защото то било връхлетяно от чумата, която му нанесла страшно поражение. А печенегите и намираците се наоколо българи нападнали изтощените от болестта и свършено ги унищожили.* От текста е видно, че съдействие оказали и обединените усилия на заселените в Мизия печенегите и все още оцелелите българи (останали в провинциите като погранични акрити, видно от следващия текст на Скилица). Останалите живи узите били принудени да станат съюзници на Империята и получили земи за обитаване в Македония, като водачите им били назначени за висши чиновници: *цялото множество без изключение измряло от глад и епидемия, разбито от пограничните българи и печенегите... След това голямо унищожение някои от узите се явили при императора. Те получили държавна земя в Македония и станали привърженици на ромеите. Те и досега са още техни съюзници и подчинени, удостоени с достойнства на сенатори и светлейши. Тогава била шестата година от царуването на Дука (т.е. 1064 г.) [Петров, П., В. Гюзелев, 1978, Т. 1. с. 376].*

Тези продължили с десетилетия нашествия през Дунава довели до обезлюдяването на темата Паристрион и особено на нейните източни части, откъдето преминавали основните вълни нашественици. Нарушена била административната уредба, както и икономиката, а и се променил битът на оцелялото население. Значителна част от печенегите, а вероятно и част от узите, останали трайно в територии на Византия, в темите Паристрион и Македония. Според Михаил Аталиат, когато империята била погълната от грижи, а още повече, когато се прибавят и лошите замисли на Никифор, житото започнало да изчезва и изобилието да преминава в оскъдица. И мнозина започнали да роптаят, и то най-вече тези, които ясно разбирали чудовищното положение. [Петров, П., В. Гюзелев, 1978, Т. 1, с. 385]. Това се отразило на населението на Североизточна България, която по същото време, според хрониста, била обитавана от полуварварското население, което живеело край Истър, което започвало да негодува. *Защото по брега на Истър лежат многобройни и големи градове, в които има разноезично население и което поддържа немалка въоръжена войска. Скитите, които се били прехвърлили в тях по-рано, донесли скитския начин на живот. Тези градове били опустошени от тях, а поради настояването на Никифор (Вотаниат – В. П.) им били отнети изпращаните ежегодни дарения от императорската хазна... Хората на императора, желаейки да изпратят за сатрап някой от неговите най-близки, решили да назначат за катепан в Дръстър някой си Нестор... Тогавашият владетел го удостоил с тази голяма власт и го изпратил заедно с неколцина граждани от Дристра, които обещавали на императора да прехвърлят крепостта под негова власт... Той намерил, че местните жители много малко или никак не обръщали внимание на господството на ромейския император, а напълно предали властта над крепостите в ръцете на своя вожд Татуш. [ГИБИ, VI, с. 178].* Видно е, че византийската власт в градовете и

крепостите била почти напълно пренебрегвана. Центърът на темата Паристрион бил управляван от Татуш, а местни хора, вероятно византийци, дори „обещали да върнат“ крепостта на императора. Управлявали печенежките племенни вождове. Етническата среда в темата също била променена и населението на крайдунавските части на империята вече се състояло от полуварвари или „миксоварвари“ (*μιξοβαρβαροι*), смес от остатъците от българите и новопридошлите печенеги. Това население се запазило и отделни негови представители се споменавали и от по-късните византийски автори, като Ана Комнина. Според нея при преговорите между император Алексей I Комнин (1081–1118) и куманите през 1089 г. участвал *някакъв полуварварин, който знаел скитски език, чул казаното от Неанц на скитите* (в този случай куманите) *и съобщил всичко на императора... полуварваринът излязъл дръзко напред и го изобличил.* [ГИБИ, VIII, с. 74]. В източните части на темата Паристрион възникнал своеобразен съюз, преплитане между оцелялото местно население и печенегите. Неслучайно това население със съвместни усилия се справило с бягащите на север узи, както е посочено по-горе по Йоан Зонара.

През 1072 г. за управител на тема Паристрион бил назначен споменатият Нестор, но влизайки в Доростол, той се споразумял с печенежките първенци начело с Татуш и местното население, вдигнал бунт, последван от поход към Константинопол. Йоан Скилица също отбелязал, че *в градовете по крайбрежието на Истър войниците били нехайни, защото не получавали никакво възнаграждение, и затова бил изпратен вестархът Нестор... и бил назначен за дук на крайистърските градове... Той влязъл в съюз с Татуш като със свой съмишленник и заедно с него тръгнали към столицата заедно с много печенеги.* [ГИБИ, VI, с. 337]. Разбира се, действията на Нестор били неуспешни, но печенегите се възползвали от ситуацията и отново се отдали на грабежи, преди да се върнат по дунавските земи. Те за пореден път променили етническата среда в района, като останали южно от Дунав, сред остатъците от местното население и „миксоварвари“. Според Михаил Аталиат печенегите върлували южно от Хемус в темата Македония и Нестор, подплашен от слухове, че те *възнамерявали да премахнат първия си съветник и стратег... вдигнал войските си и тръгнал назад* (от темата Македония)... *съединил се с другите печенеги, които нападали и опустошавали цялата страна, и така избягал към селищата и лагерите около Истъра, като водел голяма плячка от хора, добитък и друга покъщнина* [Петров, П., В. Гюзелев, 1978, Т. 1. с. 386]. За тези изненадващи и безпричинни нападения споменава и Никифор Вриений [ГИБИ, VII, с. 114, 118]: *... А император Михаил (VII Дука)... като узнал какво се случило с Диоген* (Роман Диоген бил пленен при Манцикерт през 1071 г.) *и като нарушили договора и съюза, сключени от него с ромеите, опустошавали и плячкосвали целия Изток; освен това разбунтувалите се скити опустошавали Тракия и Македония... Началникът на Вриениевите войски... тръсил предлог да снесе обсадата... той получил известие, че множество скити преминали Хемус* (през 1077 – 1078 г.), *като нападали и опустошавали земите около Херсонес... той напълно ги разбил и извършил голяма сеч.*

През 1078 г. при печенегите в Паристрион избягал и предводителят на павликяните – *някой си Лека, родом от Филипопол... поради роднински връзки.* [Петров, П., В. Гюзелев, 1978, Т. 1. с. 387]. По същото време обединени отряди на печенеги и на новопоявилите се северно от Дунав кумани, нахлули дълбоко в Тракия, като се възползвали от факта, че византийските войски били заети с похода срещу разбунтувалия се Василаки. Тогава те *нападнали Адрианопол разсърдени, загдето някои от тях били избити от Вриений. И тъй като запалили огньовете, те изгорили много тамошни къщи и се върнали.* [ГИБИ, VI, с. 337].

За нашествията през следващите години данни дава Ана Комнина в „Алексиада“. Както и преди, печенегите, трайно уседнали в източните части на Паристрион, се възползвали от всякакви поводи да нахлуват на юг от Хемус за грабежи, какъвто бил случаят през 1081 г. : *... И когато самодържеецът излязъл за пръв път от Константинопол срещу Роберт... той узнал, че отново друг облак врагове, именно скитите, се устремява срещу него.* [ГИБИ, VIII, 1969, с. 45]. За това съобщава и Михаил Глика [ГИБИ, X, с. 123]: *Тогава започнало земетресение в деня, когато се празнува паметта на св. Никола...* (през декември 1081 г.) *тогава и голямо множество печенеги опустошили Тракия и Македония. Императорът излязъл на поход срещу тях и отначало войниците му били победени, но после те напълно разбили печенезите.*

През 1084 г. печенегите се включили в размириците, предизвикани от манихея Травъл, *който сключил договор с живеещите в Паристрион скити, като освен това привлякъл на своя страна*

управителите на Главиница, Дръстър и съседните им места и същевременно се оженил за дъщерята на един от скитските вождове... извиквал все повече хора от техните земи и опустошавал всички съседни местности. [Петров, П., В. Гюзелев, 1978, Т. 1. с. 400; ГИБИ, VIII, с. 56 – 57].

Положението в Паристрион се задълбочило две години по-късно, когато през 1086 г. на територията на Византия преминали и печенегите, които все още лагерували северно от Дунав, с което броят им в района нараснал още повече. Ана Комнина пише: ... *Едно скитско племе, ограбвано всекидневно от савроматите (куманите), напуснало селищата си и слязло към Дунав. Но тъй като трябвало да сключи договор с крайдунавските обитатели, по общо решение влезли в преговори с първенците им Татуш, наричан още Хали, Сестслав и Сача... от тях първият владеец Дристра, а останалите Вичина и други градове. След като сключили с тях договор... те преминали Дунав безопасно, плякосали околните земи, та дори завладели някои градчета. После, като се успокоили, орели и сеели просо и пшеница.* [ГИБИ, VIII, с. 54]. Видно е, че Татуш, въпреки назначените византийски управители, продължавал да управлява Дръстър и след 1072 г. Още преди това местните жители напълно предали властта над крепостите в ръцете на своя вожд. Той бил предводител и взел участие в редица събития в империята в продължение на вече четиринадесет години – в бунта на дука Нестор, на павликиянина Лека, на манихея Травъл. На места Ана Комнина разграничава местните скити живеещи в Паристрион, с които се сключвали договори, от управителите на градовете, които били допълнително привлечени. Едновременно с това тя пише, че те били вождове на местните жители (на печенегите?, на миксоварварите?, на всички? или само на градовете?). Новодошлите през Дунава печенегите, гонени от куманите, решили, че трябва да сключат договор с „крайдунавските обитатели“, а не с императора, и се договорили с първенците им (на всички обитатели? или само на градовете?). Те, начело с вождовете си, обитавали крепостите по долното течение на Дунав – Татуш⁵ (наричан още Хали) в Доростол, Сеслав (вероятно местен българин със славянско име) във Вичина и Саца/Сача, в някои други крепости, вероятно в Главиница, явно пак близо до устието. Новодошлите печенегите преминали безопасно реката, допуснати от военизираното градско население, но *плякосали околните земи и някои градчета*. Кои земи и градчета, след като били вече сключили договор и били пропуснати от предводителите на крайдунавските обитатели? Вероятно се сдобили с плячка от териториите извън долното течение на Дунав, където се обособил своеобразен анклав. След това новодошлите уседнали и подобно на останалите *крайдунавски обитатели* започнали да се занимават със земеделие.

Печенегите отново се съединили с Травъл, но след редица сражения с войските на военачалник Татикий и западни наемници, начело с Умбертопул, те се оттеглили на север, отново през прохода Сидера: ... *когато научил това, Татикий веднага тръгнал след тях. Но, както казват, нека тича пешак след мизийска колесница. Скитите успели да преминат през Сидера.* [ГИБИ, VIII, с. 59]. Византийските армии отдавна се страхували да преминават проходите на Хемус. Ана Комнина оплаква съдбата на Империята, чиито граници през втората половина на XI в. се свили до крайност. Тя изгубила територии в Мала Азия, а Балканите все още били в границите, но твърде символично. Както пише Комнина: ... *Но по онова време границата на ромейската империя била на изток близкия Босфор, а на запад Адрианопол.* [ГИБИ, VIII, с. 53].

С настъпването на пролетта на 1087 г. печенегите отново се активирали. Този път предвождани от Челгу (водач на новодошлите печенегите?), който начело на осемдесетхилядна войска от печенегите, кумани и маджари преминал Хемус, след което започнал поредното опустошение на византийските територии в Тракия. След неговата смърт варварите се върнали отново северно от Хемус: *С настъпването на пролетта Челгу (той бил главният началник на скитската войска) плякосал разположените около Хариопол градове, след като преминал отвъддунавските теснини с приблизително осемдесетхилядна смесена войска от савромати, скити и твърде голямо число*

⁵ Павлов, Пл. 1992, с. 169–172. Тук Пл. Павлов изказва хипотезата, че Татуш от Дръстър не бил представител на печенегите, тъй като името му имало нехарактерен за тях корен „тат“, даван на хората, представители на уседнали култури в Средна Азия (но пък има печенег Татран). „Тати“ в очите на тюрките номади били през XI в. жителите на Хорезъм. Едновременно с това прозвището „Хали“ съвпадало с използвания по същото време в Унгария и Византия етноним „халиси“. Отново ставало дума за жители на Хорезъм с ирански произход, съюзници на печенегите. На етноразграничителна основа той се наричал Татуш Халиса, подобно на Иванко Хазарина или Иван Русина.

дакийска войска, чийто водач бил така наречения Соломон (детрониран крал на Унгария) [ГИБИ, VIII, с. 59]. Тази смесена армия била разбита и се върнала отново в равнините на Паристрион.

От десетилетия печенегите групи нахлували за грабежи в Империята и не проявявали желание да се завърнат в старите си местоживелища далеч на североизток, а оставали трайно на територията на темата Паристрион, и то в източните ѝ части. Оттам, през проходите (в изворите основно се споменава Сидера) имали възможност да нахлуват в темите Македония и Тракия. Освен това византийските императори след последния поход северно от Хемус през 1059 г. не проявявали активност и възприели пасивната отбрана. В същото време активните действия на Империята срещу варварите се ограничавала от честата смяна на императорите, норманската опасност на запад и от селджуките в Мала Азия, бунтовете и размириците, както и религиозните движения и борби.

Основният хронист за събитията в Империята към края на XI век Ана Комнина възхвалява баща си като спасител от варварите и разказва, че през лятото на 1087 г. император Алексий I Комнин се подготвил за мащабен поход на север по море и суша. Флотът трябвало да пренесе войската и да стигне до Доростол, което било сторено. В същото време след неуспешни преговори с печенегите императорът се насочил с войски към Хемус. Според Комнина след похода на императора печенегите, които били прогонени от земите в Македония и край Филиппол, отново се върнали и разположили на стан около Истър. И живеейки навсякъде безпрепятствено в нашата земя като своя, те вършели грабежи. Като чул това, императорът не можел да допусне в ромейските предели да живеят скити, а същевременно се боял да не би, като преминал теснините, да извършат нещо по-лошо от предишното... След това, като приготвил и въоръжил добре войската, отишъл в Адрианопол, а от там се отправил към Лардея, която лежи между Дямпол и Голое. И там назначил за военачалник Георги Евфорвин и го изпратил по море в Дристра... А когато скитите забелязали, че Георги Евфорвин идва срещу тях с голяма войска и флота по Истър... императорът, когато преминал с войските си Сидера, разположил се на стан около Вичина... самодържеецът на разсъмване стигнал до Плискова и после се изкачил на така наречения Симеонов хълм, който от местните жители се нарича Скитско събрание... На другия ден отишъл до една река, която тече близо до Дристра... дошъл до Дристра, за да го обсади със стенобойни машини... той обсадил града отвсякъде, съборил една от стените и влязъл с цялата войска. Но двете крепости на казания град се държали още от близките на наречения Татуш. [ГИБИ, VIII, с. 62 – 67].

В последвалите събития, след маневри и сблъсък с печенегите византийската войска претърпяла пълна катастрофа (през есента на 1087 г.). Татуш и печенегите междуременно привлекли за съюзници куманите, които по това време се появили в полетата северно от Дунав и преминали реката. Императорът бил принуден да отстъпи на юг от Хемус и в бягството си стигнал чак до крепостта Голое. В същото време между дошлите заедно с Татуш кумани и печенегите в околностите на Дръстър избухнал конфликт за разпределението на византийската плячка, който отново засегнал североизточните български земи. Ана Комнина пише: ... В същото време до Истър пристигнал и Татуш с привлечените от него кумани. Като видели толкова голяма плячка и толкова пленници... Куманските предводители заявили: И тъй или разделете плячката с нас, или ще ни имате вместо за съюзници, за врагове. Скитите отхвърлили това предложение. Куманите не понесли това и помежду им избухнала ожесточена битка. Скитите, разбити напълно, едва се спасили в така наречената Озолимна. Обградени от куманите те останали там доста време... А куманите, понеже им липсвало продоволствие, се върнали у дома си, за да го набавят и отново се насочили срещу скитите. Печенегите били разбити и останали обградени при езерото Озолимна, близо до устието на Дунав. Това езеро според хронистката... лежи над Стоте хълма и в него се стичат най-красивите реки. [ГИБИ, VIII, с. 68].

След оттеглянето на куманите, през есента на 1087 г., печенегите преминали Хемус и отново се отдали на грабежи. Притеснен от появата на по-силен и непознат враг – куманите, император Алексий I направил опит да сключи договор с печенегите за превантивни действия срещу тях. Направил и опит дори да организира евентуален поход северно от Хемус. Ана Комнина разказва: ... През това време... скитите преминали теснините, които се намирили по средата, и построили лагера си между Голое и Дямпол, край така наречената Маркела. Самодържеецът, научавайки за положението

около куманите, тъй като очаквал тяхното връщане, се боял, като подозирал, че ще дойдат. Той извикал Синезий, снабдил го с хрисовул до скитите и го изпратил с поръчение, ако се съгласят да сключат договор и да дадат заложници, да ги задържи от по-нататъшното напредване, да се погрижи да останат на мястото, което са заели... той мислел да ги използва срещу куманите, ако те отново дойдат до Истър и се опитат да минат по-нататък. В същото време и куманите предложили съюз на императора срещу печенегите. Все пак император Алексий I Комнин успял да спре временно и техните набези и да ги отпрати отвъд Дунав, след като надарил вождовете им. Ана Комнина продължава: ... Но куманите, като се приготвили за война със скитите, се върнали отново. Като не намерили скитите и като научили, че те са преминали през теснините... и са влезли в договорни отношения с императора, те поискали позволение да преминат теснините и да нападнат скитите. Императорът им отказал... скитите като нарушили договора, се върнали към предишното безчовечие и грабели близките градове и земи (към 1088 – 1089 г.) [ГИБИ, VIII, с. 68 – 69]. С това обаче войната не приключила. Печенегите, които били отдавна господари на тема Паристрион (поне на източната част), територия, в която се чувствали сигурни и защитени от планините на юг и реката от север, отново нахлували за грабежи в Тракия. Те продължили през цялата 1090 г. и до пролетта на 1091 г. Тогава, на 29 април, се състояла решителната битка при хълма Левунион, до един от притоците на р. Хеброс – р. Ергене. Битката е описана подробно от Ана Комнина: ... На четвъртия ден видял (Алексий Комнин – В. П.), че далеч от другата страна вече приближава четиридесетхилядна куманска войска. Бойки се да не би те да се присъединят към скитите, ... той сметнал, че трябва да ги привлече, защото по-рано ги бил извикал. А куманската войска имала много други вождове, но между всички първи били Тогортаг, Маниак и други твърде храбри мъже... и самите кумани като по даден сигнал извършили нападение срещу скитите, едни от видните скитски вождове, предугаждайки бъдещето, се погрижили за спасението си и с няколко души преминали на страната на едноречните кумани. Византийската войска, този път вече в съюз с куманите, нанесла страшно поражение на печенегите и, както казва Ана Комнина, византийците оттогава запели песента: *Скитите за един ден не видяха май*. [ГИБИ, VIII, с. 88 – 91]. Голямата част от тях била избита, а останалите живи били навързани и отведени като пленници. Императорът успял да се договори отново с куманите, които, след като награбили печенежката плячка, се завърнали в териториите си отвъд Дунав [ГИБИ, VIII, с. 92].

Византия се освободила от печенегите и остатъците от узите, с които водила войни близо шестдесет години. Започнало постепенното възстановяване на градовете и териториите северно от Хемус. Администрацията и военната организация на темата Паристрион постепенно била възстановена. Тогава във византийските извори за пръв път от две десетилетия след Нестор се споменавало за дук на Паристрион – Леон Никерит [Божилков, Ив. 2004, с. 158 – 160; ГИБИ, VIII, с. 69 – 70].

Животът в района на Варна и изобщо в източната част на темата Паристрион след печенежките нашествия започнал да се нормализира постепенно, но само за няколко години. Куманите, които по време на войните опознали териториите отвъд Дунава и проходите към Тракия, след участието им във войните с печенегите през 1087 и 1091 г., вече самостоятелно преминавали реката и се отдавали на грабежи. Наскоро след битката при Левунион те нахлули южно от Дунав, подстрекавани от т. нар. Лъже-Лъв Диоген. През 1094 г. под предлог, че подкрепят претендента за византийския престол, куманите масирано преминали Дунава и плякосали темата Паристрион. Според Ана Комнина [ГИБИ, VIII, с. 100 – 112] ... *самодържеецът* (Алексий I Комнин) *го изпратил* (Лъже-Лъв Диоген) *в Херсон да го държат под стража... той се качвал нощем на градските стени и като се навеждал и говорел много с куманите, които идвали постоянно да търгуват... Куманите го взели със себе си и заминали в страната си* (през 1092 г.). Императорът се подготвил да ги посрещне. Според Комнина... *той вече успял да укрепи проходите, които, както казахме, на местен език се наричат клисури*. Наскоро след това подстрекавани от претендента за престола, през 1094 г. куманите *заедно със самозванецът завзели Паристрион...* Това принудило императора да се насочи към възпирането на куманите с поход към Зигос. Хронистката продължава: ... *Самодържеецът свикал цялата войска при Анхиало, извикал зетя си, кесаря Никифор Мелисин, Георги Палеолог и племенника му Йоан Таронит и ги изпратил в Берое... после, като разделил войските, поставил им военачалници... и ги изпратил да охраняват клисурите, разположени при Зигос. След това се отправил*

за Хортарея (така се наричала тази клисура на Зигос), обиколил цялата планина Зигос, за да провери дали тези, които са поели грижата за това, са изпълнили всички негови предишни заповеди... той се върнал при така нареченото Свещено езеро, което се намира до Анхиало... през нощта дошъл някой си влашки първенец Пудил и известил, че куманите минали Дунава... Но когато куманите узнали от власите пътищата през проходите и по този начин преминали лесно през Зигос и бързо се приближили до Голое... А жителите на Дямпол и на други околни градове, като видели, че куманите са завладели Голое, отишли при тях..., предали градовете на лъжливия Диоген. А той, след като станал господар на цялата област, вдигнал куманските войски и се отправил за Анхиало... Императорът, който бил вътре... като видял, че местоположението пречи на куманите да нападнат... разделил войските си на две... Крепостта Анхиало има следното разположение. От дясната страна е Черно море, а от лявата страна – неравна и непроходима земя, покрита с лозя... Като узнал, че куманският лагер се намира при Аврелиево, той (императорът) отишъл там... Тогава решил да извикат съюзническите вождове Уза (от сарматите, т.е. узите), скита Караджа и полуварварина Манастра... След като двете страни започнали боя, куманите обърнали гръб... Като ги настигнал около клисурата Сидера, той избил мнозина от тях, а повечето пленил.

Явно при този поход куманите преминали Дунав източно от Дръстър и се насочили към провинция Тракия през проходите на Източна Стара планина (Зигос), а след като императорът се установил при Анхиало, обходил на запад проходите на планината, явно не цялата Стара планина, а само Зигос, и после пак се върнал в града Анхиало. Освен това той разположил войските да охраняват проходите на тази планина „Зигос“, като явно не били защитени многобройните проходи на Стара планина на запад. Следователно проходът (клисурата) Хортарея у Ана Комнина, която впрочем е единственият автор, който го споменава, би трябвало да бъде разположен почти до морския бряг, северно от Анхиало. Близостта на прохода с Анхиало проличава и от описанието на събитието в текста на „Житието на Милетий“ [ГИБИ, X, с. 97 – 98]. Там е записано, че след като императорът се разположил на стан, куманите се появили веднага и започнали да опустошават околностите на Анхиало:... Когато куманите целокупно нападнали тогавашните тракийски области с голяма и неудържима сила (през 1094 – 1095 г.), наложило се императорът (Алексий I Комнин) да се опълчи срещу тях. И така, когато и той се включил в похода и се спрял заедно с войската в един тракийски град, наречен Анхиало, варварите, жадни за кръв, се появили веднага. Наредили се за сражение и започнали да опустошават околностите на града.

Направено е предположението [Павлов, Пл. 2010, с. 298], че клисурата Хортарея е днешният Тревненски проход, по етимологията на името и сходното значение – от „хортари“ (гр. „трева“) и славянското „тревен“ – „трева“. Според мен, от текста на Ана Комнина и от „Житието на Милетий“ обаче може да се направи изводът, че споменатият проход е някъде в източния дял на Зигос, непосредствено северно от Анхиало, където императорът се разположил на стан. Оттам той отишъл към прохода Хортарея, който едва ли е толкова далеч на запад както Тревненският проход. Разгромените кумани избягали през най-споменавания в изворите и явно много известен на варварите проход Сидера, а не през Хортарея, защото оттам те отишли на запад към Голое. Освен това и самият автор на горното предположение приема, че византийските автори със Зигос по-често отбелязвали Източна Стара планина, а централните части на планината, където е Тревненският проход, за тях са Хемус [Павлов, Пл. 2010, с. 305]. Куманите преминали Зигос, подпомогнати от „власите“ и се разпръснали. Тогава завзели крепостта Голое, предадена им от жителите, а впоследствие и крепостта Дямпол. След продължителни военни действия при Анхиало, сражения при Аврелиево и Адрианопол, с помощта на съюзнически вождове Уза, скита (печенега) Караджа и полуварварина Манастра, куманите били разбити. При бягството им императорът ги настигнал около клисурата Сидера, той избил мнозина от тях, а повечето пленил. Изпратените напред войски завладели цялата плячка на куманите и се върнали [ГИБИ, VIII, 102 – 104].

Сидера или „Железните врати“ били много добре познати на „скитите“, а вероятно това е проходът, споменат и в една от речите на Никита Хониат [ГИБИ, XI, с. 95], в която описал завръщането на Асен и Петър през Дунава през 1186 г.: ... Затова им определя и възнаграждение (на куманите – В. П.)... щели да се изляят без труд през долините на Хемус, а и Железните врати били отворени, те

щели безпрепятствено да преминат и Дългата стена и през този тесен и непроходим проход щели да излязат на открито и щели да опустошат земите на моя цар (т.е. Исак II Ангел)... Прочее хиляди на брой, те преминаха Хемус и се нахвърлиха върху нашите градове по склоновете му. Само ще обърна внимание, че според В. Златарски споменатите „Железни врати“ са били някакви „врати, с които се затварял даден проход“, а „Дългата стена“ бил пограничният окоп Еркесия [ГИБИ, XI, с. 95, бел. 18 и 19]. Всъщност, в текста на Хониат ясно е казано, че това е „тесен и непроходим проход“ на Хемус и след като куманите го преминали, те се нахвърлили на градовете по склоновете на планината. Единствен Михаил Аталиат [ГИБИ, VI, с. 170] дава обяснение защо Хемус се наричал и Зигос – защото бил граница между Македония и земите около Истър. Следователно, Зигос е част от планината, северно от темата Македония (Източна Тракия). Явно хронистът, подобно на Ана Комнина, е бил осведомен, че местните жители го наричали така, защото знаел, че те наричали проходите клисури. Той пише: ... Прочее Михаил, като събрал всички, с голяма войска преминал възвишаващата се планина, която се издига като граница между Македония и земите около Истър. Поради това тя се именува и Зигос от местните жители. Тя има много теснини, които на простонароден език се наричат клисури. Като прекарал целия ден около Велики Преслав, той почнал да приготвя всичко необходимо за войната. Казвала се Зигос, защото била граница между Македония (Източна Тракия) и земите край Истрос, а като се преминали клисурите, се стигало до Велики Преслав.

За разлика от печенегите, куманите не проявявали интерес към трайно разполагане в земите южно от Дунава, където преминавали само за грабежи. От изворите е известно, че походите им били насочено предимно на запад, към Унгарското кралство. Съвместно с маджарите, наричани от Ана Комнина „даки“ (преди това тюрки), нападали западните византийски територии в района на Браничево – Белград – Видин. През 1114 – 1115 г. куманите преминали Дунав и по Диагоналния път през Ниш и Сердика се опитали да нахлуят в Тракия. Според Ана Комнина: ... императорът, като чул за ново преминаване на куманите през Истър, излязъл от престолния град в осмия индикт, при започването на есента, през месец ноември (1114 г.). Като събрал всичките си войски, той ги разположил във Филипопол... и Триадица и в Нишката тема, чак до крайдунавското Браничево [ГИБИ, VIII, с. 135; Божилков, Ив. 2004, с. 161].

С това се изчерпват сведенията за варварските нападения и проблемите на Империята северно от Хемус в текстовете на Ана Комнина. След нея данни за нашествията южно от Дунава се черпят предимно от Йоан Кинам, Никита Хониат и Теодор Скутариот. В някои руски летописи са отбелязани нахлувания по Долния Дунав и от страна на руските княжества. Според руска хроника през 1116 г. някой си Льв Диоген, зет на киевския княз Владимир Мономах, с руска помощ превзел няколко дунавски града. От друга руска летопис е известно, че княз Иванко Берладник през 1159 г. събрал кумански дружини, завзел няколко дунавски града и заловил и ограбил няколко търговски кораба. На същото място се разказва, че през 1162 г. суздальският княз Андрей Боголюбски изгонил братята си и майка си във Византия. Един от тях, Иванко Юриевич, получил от Мануил Комнин четири града на Дунав [Кузев, Ал. 1979, с. 39 и бел. 99 – 101]. Сведението е потвърдено и от Йоан Кинам [ГИБИ, VII, с. 252]. Според него на руския княз Владислав му била подарена земя на Дунав, която императорът беше дал преди това на Василий, син на Георги, който имаше старшинство между князете на Тавроскития.

Никита Хониат и Теодор Скутариот са отбелязали, че няколко години след възкачването на византийския престол на Йоан II Комнин (1118 – 1143), през 1122 – 1123 г., „скити“, които могат да бъдат и печенегите, и куманите, отново преминали Дунав и Хемус и започнали да опустошават Тракия. Двата хронисти са отбелязали: ... През петата година от царуването му (на Йоан Комнин, т.е. 1122 г.) скитите преминали Истър, оплячкосали тракийските земи и опустошили всичко по пътя си... Императорът си послужил с тактически ход и чрез пратеници, едноезични на скитите, се опитал да узнае дали войската ще се съгласи на споразумение и дали всички или някои от тях ще се съгласят на споразумение... те се подчиняват на различни началници. Привлякъл прочее по този начин някои от техните първенци и им оказал всякакво внимание... Прочее императорът се вдигнал от областта на Бероя, където станувал, и нападнал скитите по вечерно време... Самите скити, научени от необходимостта... измислили следната хитрост. Събрали всички коли и ги наредили във вид на кръг. [ГИБИ, VIII, с. 223; ГИБИ, XI, с. 9; Петров,

П., В. Гюзелев, 1978, Т. 1. с. 425]. В решително сражение тези скити били разбити, а част от тях преминали на служба във византийската армия. Това поредно заселване и преминаване на варварски войски на служба в Империята се потвърждава и от Йоан Кинам: ... *След като императорът (Йоан II Комнин – В. П.) престоял там (в Мала Азия) малко време, той заминал за Македония, защото скитите били преминали Дунав с всичките си пълчища и нахлули в ромейските предели (през 1122 г.). Но тъй като тогава настъпила зима, той презимувал там в околностите на Бероя... скитите претърпели поражение... голяма част сами преминали на страната на императора поради привързаност към пленените, те били отведени в ромейските селища, след това записани във войнишките списъци* [ГИБИ, VII, с. 210]. От приложените текстове е трудно да се установи дали тези „скити” са кумани или печенеги, дали тези нападения са били свързани с източните части на темата Паристрион (ако са печенеги), или през западните области на империята – по Диагоналния път (ако са кумани) [ГИБИ, VIII, с. 226; **Петров, П., В. Гюзелев**, 1978, Т. 1. с. 425]. Приема се, че това всъщност е „последната печенежка война” на Империята [Павлов, Пл. 2010, с. 301 – 304], а тези „скити” всъщност са смес от печенеги, узи, тюрки и т. нар. берендеи. Те дошли от североизток, през долното течение на Дунав, прогонени от руския княз Владимир от териториите по средното течение на р. Днепър през 1121 г., както е отбелязано в руски летопис. Вероятно това е била причината императорът да търси контакт с техните „различни началници” – т.е. водачите на различните племена и групи. В случая обаче се приема, че императорът бил разположил своя лагер при Бероя, след което предприел дълга офанзива срещу скитите, продължила и северно от Хемус, но в района към Търново, а не примерно в днешна Добруджа. В текста на Никита Хониат, обаче, и на ползвалия го Теодор Скутариот се посочва, че скитите оплякосали *тракийските земи*, а не примерно „паристрийските”. В хрониката е споменато, че императорът си спомнил, че по време на Алексий I Комнин *Тракия била завладяна и по-голяма част от Македония била опустошена*, поради това разположил войските при Бероя. Тогава направил опит да подкупи скитските вождове. Те смятали, че ще сключат договор с него. Той обаче се вдигнал от лагера при Бероя и ги нападнал ненадейно *по вечерно време*, а според Скутариот – когато *още не се било разсъмвало*. Следователно скитите били някъде наблизко до византийския лагер. По време на същата битка, а не по-късно и на друго място (както се предполага северно от Хемус), *скитите събрали колите си във вид на кръг*. Според мен тук не става дума за различни военни офанзивы, а за една дълго продължила битка, защото *ромейте, щом влезли веднъж в сражението, решили да победят или умрат*. Едва тогава „скитите” започнали да се отбраняват с наредените в кръг коли. И двамата византийски хронисти, които са описали подробно това сражение, споменават за една битка, за заловени пленници, които после били заселени в селища, а немалко били вписани като съюзници на ромейте (споменато и от Йоан Кинам). Скутариот е завършил епизода с битката с много показателен израз: ... *След такава блестяща победа над скитите* (една победа, в една битка, а не поредица от сражения, на големи територии – В. П.)... *императорът учредил така наречения до наше време (т.е. втората половина на XIII в.) печенежки празник*. [ГИБИ, VIII, с. 223] „Печенежки празник”! Това означава, че спорните „скити” не са куманите или берендеите, а печенегите.

С това проблемите на Империята с варварите не приключили. При новия император Мануил I Комнин (1143 – 1180) през 1148 г. куманите отново преминали Дунав някъде в източните части и се отдали на грабежи, опустошили и оплякосали всичко, а при това *завладели и един доста забележителен град, който се мие от водите на Истър*, наречен от Йоан Кинам [ГИБИ, VII, с. 226] Демничек: ... *Когато византийският император се намирал вече в околностите на град Пловдив, до него достигнала мъгла, че кумански пълчища преминали Дунава, опустошили и оплякосали всичко, а при това и завладели един доста забележителен град, който се мие от водите на Дунава... Нямаше да бъде превзет Демничек, така се наричала крепостта, която куманите превзели, както вече се спомена... А императорът се отклонил от пътя си, потеглил по посока към Дунава, след като заповядал да бъдат докарани кораби от Цариград през град Анхиало до Дунава. Докато пристигнали корабите, той пребродил тамошните равнини в ходене на лов. И наистина, в тези съвсем писти и отдавна необитавани равнини живеят огромни стада животни*. Императорът се насочил срещу куманите по суша и с флот през Анхиало и устието на Дунава и след няколко сражения на двата бряга на реката те били разбити и прогонени от територията на Империята. Въпреки спорното място на този град Демничек, разположен на брега на Дунав,

нападенията са станали някъде в долното течение на реката, докдето достигнала византийската флота, а куманите вероятно са грабили източните части на Паристрион [Божилков, Ив. 2004 с. 162]. От текста на Кинам става ясно и състоянието, в което се намирали териториите на Византия в нейните североизточни части – отдавна обезлюдени, запустели равнини с големи стада диви животни. Състояние, което щяло да се запази в североизточните български земи за векове напред.

Куманите пак нахлували за грабежи и през 1154, и през 1159 г. Не е ясно кои територии на юг от Дунава нападнали, защото в текста на Никита Хониат [Петров, П., В. Гюзелев, 1978, Т. 1. с. 425] е споменато само, че *по това време* (т.е. 1154 г.), *понеже скити преминали Истър и опустошавали околните ромейски крепости, против тях бил изпратен Коломан... А скитите, които опустошили това, което им се изпречило, натоварили плячката на конете и безопасно се върнали в техните земи... и... Междуременно, понеже и скитите преминали Истър* (през 1059 г.), *опустошавали ромейските крепости около тази река, срещу тях бил изпратен някой си Коломан* (син на унгарския крал Коломан). *Той провел неумело войната срещу скитите и бил напълно разбит от тях... Скитите пък... решили да се върнат обратно. Те преминали Истър лесно...*

Данни за още едно нападение на куманите през 1160 г. дава отново Йоан Кинам [ГИБИ, VII, с. 247], който пише: *... Като узна, че куманите преминали Дунава с намерение да нахлуят в ромейските предели... но още не бе успял да достигне Дунава, и онези, като се научиха за пристигането на ромейците, набързо се приготвиха за път и се оттеглиха от там.* След това няма сведения за кумански нападения. Те обаче останали противници на Византия и в края на XII и XIII в. се превърнали в основни съюзници на българските царе от новата династия на Асеневци. Куманските първенци се включили постепенно и в българската знат, някои от тях създали дори и царски династии.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Извори:

Гръцки извори за българската история Т. II, V, VI, VII, VIII, X, XI – ГИБИ. Т. II, V, VI, VII, VIII, X, XI, София. [Gratski izvori za balgarskata istoriya T. II, V, VI, VII, VIII, X, XI].

Петров, П. В. Гюзелев, 1978 – П. Петров, В. Гюзелев. Христоматия по история на България. Т. 1. София. [P. Petrov, V. Gyuzelev. Hristomatiya po istoriya na Bulgariya. T. 1. Sofiya, 1978].

Изследвания:

Атанасов, Г. 1992 – Г. Атанасов. Поглед към Добруджанския дунавски бряг от XI до XV в. – ИПр, 8 – 9, 1992 [G. Atanasov. Pogled kam Dobrudzhanskiya dunavski bryag ot XI do XV v. – IPr, 8 – 9, 1992].

Атанасов, Г. 2009 – Г. Атанасов. Добруджанското деспотство. В. Търново. [G. Atanasov. Dobrudzhanskoto despotstvo. V. Tarnovo, 2009].

Божилков, Ив. 2004 – Ив. Божилков. Добруджа – византийска провинция. В: История на Добруджа. Ив. Божилков, В. Гюзелев. Т. 2. В. Търново, 2004 [Iv. Bozhilov. Dobrudzha – vizantiyska provintsiya. V: Istoriya na Dobrudzha. Iv. Bozhilov, V. Gyuzelev. T. 2. V. Tarnovo, 2004].

Георгиев, П. 2002 – П. Георгиев. За столицата на Аспарухова България. – ИПр, LVIII, 5 – 6. [P. Georgiev. Za stolitsata na Asparuhova Bulgariya. – IPr, LVIII, 5 – 6, 2002].

Георгиев, П. 2007 – П. Георгиев. Varna historica et protobulgarica. Опит за характеристика. – В: Проблеми на прабългарската история и култура, 4 – 2. [P. Georgiev. Varna historica et protobulgarica. Orit za harakteristika. – V: Problemi na prabalgarskata istoriya i kultura, 4 – 2, 2007].

Дончева-Петкова, Л. 2002 – Л. Дончева-Петкова. Добруджа в края на X – XI век. – В: Българските земи през Средновековието (VII – XVIII век). AMV, III-2, Варна. [L. Doncheva-Petkova. Dobrudzha v kraia na X – XI vek. – V: Balgarskite zemi prez Srednovekovieto (VII – XVIII vek). AMV, III-2, Varna, 2002].

Кузев, Ал. 1979 – Ал. Кузев. Стратегическата роля на градовете по Долния Дунав през XI – XII в. – ИИМВ, 15 (30). [Al. Kuzev. Strategicheskata rolya na gradovete po Dolniya Dunav prez XI – XII v. – IIMV, 15 (30)].

Павлов, Пл. 1992 – Пл. Павлов. Бележки за някои личности от Българското средновековие с оглед историята на Добруджа през X – XIII в. – Сб. Добруджа, 9, 1992 [Pl. Pavlov. Belezhki za nyakoi lichnosti ot Balgarskoto srednovekovie s ogled istoriyata na Dobrudzha prez X – XIII v. – Sb. Dobrudzha, 9, 1992].

Павлов, Пл. 2010 – Пл. Павлов. Забравени и неразбрани. Събития и личности от българското средновековие. София, 2010 [Pl. Pavlov. Zabraveni i nerazbrani. Sabitiya i lichnosti ot balgarskoto srednovekovie. Sofiya, 2010].

Плетньов, В. 2008 – В. Плетньов. Варна през Средновековието. Част първа: от VII до края на X век. Варна, 2008 [V. Pletnyov. Varna prez Srednovekovieto. Chast parva: ot VII do kraya na X vek. Varna, 2008].

Кендерова, Ст., Б. Бешевлиев. 1990 – Ст. Кендерова, Б. Бешевлиев. Балканският полуостров, изобразен в картите на Ал-Идриси. София, 1990 [St. Kenderova, B. Beshevliev. Balkanskiyat poluostrov, izobrazen v kartite na Al-Idrisi. Sofiya, 1990].

Лазаренко, И. 2007 – И. Лазаренко. Колективна монетна находка от византийски анонимни фолиси клас А2, намерени между селата Планиница и Рупча, Бургаска област. – В: Тракия и Хемимонт (IV – XIV век). Варна, 2007 [I. Lazarenko. Kolektivna monetna nahodka ot vizantiyski anonimni folisi klas A2, namereni mezhdru selata Planinitza i Rupcha, Burgaska oblast. – V: Trakiya i Hemimont (IV – XIV vek). Varna, 2007].

Недков, Б. 1960 – Б. Недков. България и съседните ѝ земи през XII век според „География” на Идриси. София, 1960 [B. Nedkov. Bulgariya i sasednite y zemi prez XII vek spored „Geografiya” na Idrisi. Sofiya, 1960].

Сотиров, Ив. 1997 – Ив. Сотиров. Добруджанската столица Карвуна през XIII – XIV в. – ГНАМ, X, 1997 [Iv. Sotirov. Dobrudzhanskata stolitsa Karvuna prez XIII – XIV v. – GNAM, X, 1997].

Тъпкова-Займова, В. 1973 – В. Тъпкова-Займова. Византия и населението в крайдунавските зими през XI в. – Векове, № 3, 1973 [V. Tapkova-Zaimova. Vizantiya i naselenieto v kraydunavskite zimi prez XI v. – Vekove, № 3, 1973].